

[ve ~ ile] BİÇİMBİRİMLERİNİN EŞ DEĞERLİKLERİ ÜZERİNE

Gürkan GÜMÜŞATAM*

Öz: Bu makale ve ~ ile biçimbirimlerinin söz diziminde üstlendikleri işlevleri karşılaştırarak kullanım ve anlam açısından eş değerlik durumlarını tartışmak üzere yazılmıştır. Eş değerlik kavramı açısından incelenen iki unsur arasında kaynakların değerlendirmelerine yer verilen ilk bölümde, bu biçimbirimlerin çoğu durumda birbirinin yerini alabildiği dolayısıyla eş değerde kabul edildikleri gözlenmiştir. İkinci bölümde tarihî Türk lehçelerine bakarak bu bağlaçların Türkçeye nasıl yerleştikleri sorgulanmıştır. Türkçenin tarihî lehçelerinde ve'nin bağlama işlevini genellikle karşılayamayan ile'nin Eski Oğuzcanın yazı dili olarak gelişmeye başlamasıyla bağlaştığı görülmektedir. Ancak, tarihî lehçelerde gerekse ölçünlü dilde iki biçimbirimin birleştiricilik şekilleri farklılık taşımakta, birleştirme sırasında öğeler arasında kazandırdığı anlamda ayrılmaların sayıca çokluğu gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: ve ~ ile , eş değerklik, biçimbirim, söz dizimi.

[ve ~ ile] Equivalents of the Morphemes

Abstract: This article is discusses the equivalence cases in terms of usage and meaning by comparing the functions of the "and" to "with" morphological structures. Among the two elements examined in terms of the concept of equivalence, it is observed that in the first section, where resources are evaluated, most of these morphs are assumed to be equivalent in terms of their place in each other. In the second chapter, it is questioned how they were placed in Turkic by looking at historical Turkish dialects. It can not generally meet the binding function of "and" in the historical dialects of Turkic; "With" Old Oğuzca's becomes a conjunction with the beginning of development as a writing language. However, in historical dialects, when the forms of unity of the two formations on the standardized divergence are different, there are a large number of separations in the meanings gained between the objects during the union.

Keywords: ve ~ ile, equivalence, morphology, syntax.

GİRİŞ:

Birbiriyle ilişkili iki adı, kelime grubunu, cümleyi bağlamak; eş değerli unsurlar arasında anlam ve biçim ilişkisi kurmak için yararlanılan sözcük türüne günümüz Türk dili araştırmalarında yaygın bir adlandırmayla “bağlaç” veya “bağlama edatı” denmektedir. Geleneksel Türk dili araştırmalarında bağlaçlar genellikle “sıralama”, “eşleşme/ denkleştirme”, “zıtlık”, “karşılaştırma” ve “parça-bütün” gibi kavramsal tabanlara göre bölümlenirken, yapısal özelliklerine bakılarak da “yalın bağlaçlar”, “bileşik bağlaçlar”, “öbekleşmiş bağlaçlar” vb. şekillerinde ayrılırlar. Farklı niteliklerine ve söz dizimine etkilerine göre de birçok açıdan ele alınan bağlaçlar son derece geniş bir konu çeşitliliğini içermekte ve bir makalenin sınırlarını aşmaktadır.

* Doç. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lefkoşa / KKTC. E-posta: ggumusatom@ciu.edu.tr

Ad ve fiil soylu kelimeler sözcük türü açısından söz diziminde şekillenirken cümlede kurucusu oldukları yapıya göre özne, nesne, tümleç veya yüklem oluşturabilir, bu öğelerin bir parçası durumuna geçebilirler. Oysa bağlaçlar cümlede görevli kelimeler olup tür ve şekil değiştirmez. Bundan dolayı söz diziminde dilbilgisel (gramatikal) anlamlarını korurlar ve özel kullanımlar dışında tür değiştirip ad veya fiil sınıfına geçiş yapmazlar. Söz diziminde görevli biçimbirimler olarak rol üstlenirler.

Bu inceleme, Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde geniş bir yer edinmiş bağlaçlar arasından *ve ~ ile* biçimbirimlerini ele almak üzere yapılmıştır. Bağlaçlar içinde en sık kullanılan *ve* biçimbirimi Z. Korkmaz (2003), N. Hacıeminoğlu (1984), G. Karaağaç (2009), N. Koç (1996), K. Tiken (2004), L. Karahan (2007), N. Atabay vd. (2003) gibi araştırmacılar tarafından *ile*'yle eş değerli kabul edilmiştir. Ancak bu biçimbirimlerin dikkatli bir inceleme yapılmadan eşleştirildiği ortaya çıkmaktadır. İlgili bağlaçların anlam incelikleri dikkate alındığında birleştikleri yerler kadar ayrılık taşıyan birçok tarafları olduğu da ortaya çıkmaktadır. Genellikle bağlaçlar vasıtasıyla birbirine bağlanan öğeler biçim ve anlam bakımından ilişkilidir. Bu ilişki yükledikleri farklı işlevlerin söze anlam ve anlatım incelikleri katmasında yardımcı olur; öğelerin kendi arasındaki anlatım güçlerini genişletir (Korkmaz 2003: 1094). İki biçimbirim birleştirme konusunda belli düzeylerde ortaya çıkan ortaklığına karşılık öğelere yüklediği anlam ve cümleyi şekillendirmesiye örtüşmeden çok ayrılmalarına yol açar. Bu incelemenin odak noktasını iki bağlacın ayrılan noktalarını göstermek; eş değerlik durumlarının ne düzeyde olduğunu belirlemek teşkil etmektedir. Böylece gramer yazarlarımızın iki ayrı gramer kategorisi için farklı davranması gerektiği ortaya konacaktır.

İncelemede *ve ~ ile* bağlaçları eş görevlilik ve eş/yakın anlamlılık açılarından değerlendirilmiştir. Türkçede bağlaçlar konusundaki tartışmalara ana hatlarıyla temas edilmiş, konunun dışına çıkmamak açısından ele alınan iki biçimbirim arasındaki eş görevlilik ve anlam ayrılıkları üzerinde odaklanılmıştır.

I. Yöntem ve Veri Toplama Tekniđi:

Türkçede *ve ~ ile* bağlaçlarının ilk ortaya çıkışları ve tarihî dönemlerdeki gelişmelerini görmek açısından çok zamanlı inceleme yolunun izlendiği makalede, verilerin elde edilmesi için metin temelli fişleme tekniği uygulanmıştır. Fişleme için, Türkçenin tarihî lehçelerini yansıtan kaynak eserler taranmış; yazı dilinden verilere yoğunlaşılın bölümde, Türk edebiyatı öykü yazarlarının eserlerinden taranan fişlerden hareket edilmiştir. Elde edilen fişler ve sunulan diğer örneklerle iki biçimbirimin söz dizimindeki bağlayıcılık işlevleri, öğeleri bağlama şekilleri ve bağladıkları öğelere kattıkları dizgisel anlamla ilgili kullanımlar saptanmıştır¹.

II. *ve ~ ile* Bağlaçları Konusunda Yapılan Deęerlendirmeler

Türkçenin söz varlığında ve cümle kuruluşunda önemli payı olan bağlaçların Türkçede sonradan geliştildiği genel olarak Türk dili araştırmalarında benimsenmiştir. Konu hakkındaki yaygın görüşe göre, Türkçeye bir kelime türü olarak bağlaç, Arapça/Farsça kökenli olan *ve*, *veya*, *yahut*, *veyahut*, *ya da*, *ve de*, *fakat*, *zira*, *madem*, *hem... hem* gibi örnekler aracılığıyla geçmiştir. Bu kelime türü Türkçeye yerleşmeden önce Türkçedeki olanaklar, özellikle de fiilimsilerin varlığı bağlaca gereksinim

¹ Taranan öyküler için bk: Ercan, Enver ve İdil Önemli (2003). *Türk Edebiyatından Öyküler I-I*. İstanbul: İnkılâp Yay.

birakmayacak kadar işlevseldir. Kısacası bağlaç, sözcük türü olarak Türkçenin sonraki evrelerinde ortaya çıkmıştır. Tercümler ve diller arası etkileşim; dilin işlenmeye başlanması bağlaç türünün Türkçede kullanımına ortam hazırlayan temel nedenlerdir. En eski Türk gramercilerinden olan Ebu Hayyan, Kitâbu'l-İdrak'ta Türkçenin bağlaça gereksinim duymayan bir dil olduğunu ilk kez vurgulayanlardan olmuş; iki veya daha fazla ismi, cümleyi birbirlerine bağlamak için bağlaç kullanmaksızın dildeki öğeleri sıralama yolunu seçtiklerini savunmuştur (Ebu Hayyan 1931). Ebu Hayyan'la benzer fikirleri bulunan Mecdut Mansuroğlu, Türkçede cümle bağlayıcılarına değindiği çalışmasında, Türkçenin aslında bağlama edatı (bağlaç) tanımayan bir dil olduğuna vurgu yapar. Eski Uygur Türkçesinde dinî metinlerin aslına uygun kalınarak tercüme edilmesi isteğinin söz dizimi değişikliklerine ve Türkçeye bağlaçların girişine yol açtığını savunur (Mansuroğlu 1955: 59).

M. Ergin (1999), bağlaçları “*Edat*”lar içinde ele alır, “*bağlama edatları*” terimini tercih eder. Araştırmacıya göre, Türkçede bağlaç sonradan ortaya çıkmıştır ve daha eski dönemlerine gidildiğinde bağlaçlara gereklilik duyacak söz dizimi yapıları yoktur. Arap ve Fars dillerine ait olan bağlaçlar yanında Türkçe kökenli örneklerse, isim ve fiil şekillerinin sonradan tür değiştirmesiyle ortaya çıkmıştır (1999: 352).

Türkçede bağlaçların ilerleyen devrelerde dilin işlenmesiyle ortaya çıktığını savunan Hacıeminoğlu (1984: 112), Karahanlı devresinden itibaren başka dillerle temas sonucu bağlaçların görülmeye başladığı fikrini benimser. Bu evreden itibaren, Türkçe kökenli fiiller, isimler ve kelime gruplarından yeni bağlaçların da dönüştürüldüğünü vurgular; böylece kendi yapısı içinde bağlaçların ortaya çıkışını Türkçenin gelişmiş ve işlenmiş bir dil oluşuyla açıklar (1984: 112). Bir sözcük türü olarak Türkçede bağlacı değerlendirmek üzere bugüne dek birçok yeni araştırma yapılmakla beraber benzer görüşler ortaya konmaya devam etmiştir. Makalenin sınırlarını aşacağı için bugün Türkçede bağlaçların özellikle söz diziminin önemli bir parçası durumuna geldiklerini dile getirerek ele alınan biçimbirimler üzerinde durulacaktır. Şu belirtilmelidir ki, görevli kelime türlerinin sayısı ve çeşidi konusundaki uzlaşmazlığa rağmen Türk gramerciliği bağlaçların tür ve işlevleri noktasında genel bir birlik sağlamıştır. Türkçede bağlacın ortaya çıkışı konusundaki birtakım görüş ayrılıklarına rağmen hemen hemen onların işlevleri konusunda birlik sağlanması, bu tür kelimelerde sözcük türünün değişime, ad ve fiillere oranla daha kapalı olmasından kaynaklanmıştır.

Türkçenin en işlek bağlaçlarından olan *ve ~ ile* biçimbirimlerinin eş değerliklerine dair yorumlar da benzerdir. Korkmaz'a göre (2003: 1105) eş veya yakın anlamlı (bağlam ilişkisi olan) kelimeleri birbirine bağlayan *ile*, *ve* bağlacına eş değerdedir. Benzer görüşte olan Karahan (2007: 65), bağlama gruplarının oluşumunda her iki bağlacın da isimleri eşit olarak söz öbeğine kattığını bildirir. Buna rağmen, *ve*'nin cümleleri bağlamak üzere öteki işlevlerine de değinen yazar, ilgili biçimbirimi bu açıdan *ile* 'yle karşılaştıracak yorumlarda bulunmaz (Karahan, 2007: 87).

Arka arkaya gelen unsurları, kelime ve kelime gruplarını, cümleleri bağlamak için kullanılan sıralama bağlaçlarına *ve*, *ile*, *dahı*, *ilâ* örneklerini veren Ergin (1999, 352), ilgili bağlaçlar arasındaki sıralama işlevinin örtüşmesini ön plana almış, bu bağlaçların kullanımına dayanan ayrılıklardan söz açmamıştır.

Bağlaçları işlevlerine göre “*sıralama*”, “*denkleştirme*”, “*karşılaştırma*”, “*tümce başı*” ve “*sona gelen*” bağlaçlar şeklinde sıralayan Eker (2003: 320), incelenen

örnekleri “*sıralama*” bağlaçları arasında değerlendirir. Bunların arka arkaya gelen ögeleri, sözcük ve sözcük gruplarını; cümleleri birbirine bağladıklarını söyler. Araştırmacının yaptığı tanımdan her iki ögeyi de birbiriyle eş değerde yorumladığı anlaşılmaktadır.

Türk Dilinde Edatlar başlıklı kitabında bağlaçları “*bağlama edatları*” terimi altında toplayan Hacıeminoğlu, *ve*’nin birçok işlevine değinmiş olmasına rağmen, *ile*’nin genellikle iki kelimeyi birbirine bağladığına işaret ederek yetinmiş, öteki işlevleri için *ve*’ye göndermede bulunmuştur (Hacıeminoğlu, 1984: 160). Araştırmacı bu şekilde iki bağlaç arasında kullanım paralellliği olduğu yönündeki yorumlara da kapı aralamış olmaktadır.

Tiken (2004), *ile*’yi tarihî şekilleriyle ele alıp *ve*’yle karşılaştırmakta, *ile*’nin ve anlamında, sıralama ifadesiyle bağlaç grubu oluşturduğunu belirtmektedir (2004: 79). Buna karşılık *ve*’nin, sıralama, zıtlık ifadesiyle cümleleri bağladığına; gerekçe göstererek yardımcı cümleyi ana cümleye bağlayabildiğine işaret etmektedir. Tiken’in cümle bağlayıcısı olarak sıraladığı hiçbir işlev, *ile* için geçerli değildir. O hâlde Eski Türkiye Türkçesinde söz dizimi açısından *ile*’nin sınırlı bir işlev taşıdığı *ve*’yle birebir örtüşen kullanımı olmadığı sonucuna varılabilir.

Ölçünlü dilde sözcük türlerini değerlendiren N. Atabay vd. *ile*’nin görevdeş kelimeleri birbirine bağladığı gibi ilgeç olarak kullanımını vurgular. Bağlaç görevinde olduğu zaman *ve*’yle aşağı yukarı aynı görevi yaptığını değerlendirirler (Atabay vd. 2003: 133).

Karaağaç (2009), “*Edat*” terimiyle değerlendirdiği ilgili biçim birimleri “*Sıralayıcı Bağlama Edatları*” teriminin altında toplar. Söz dizimindeki işlevlerine göre iki söz, söz öbeği, veya cümleyi² birbirine bağlayan *ve*, *ile*, *ilâ* kelimelerinin ortaklaşan yanlarını tanımlayarak onları eş değerde sunar (2009: 162).

Değinen kaynaklarda ve genel olarak Türk dili araştırmalarında incelenen bağlaçlar eş anlamlı veya görevdeş olarak eşleştirilmiş; söz diziminde ayrılık gösteren işlev ve kullanımlarına dikkat edilmemiştir. Böylece anlam ve bağlayıcılık gibi işlevleri arasındaki ayrımlar saptanamamıştır. Eş anlamlılık, ayrı söyleyiş ve yazıma rağmen aynı kavramı karşılayan kelimelere anlam bilimi içinde verilen addır. Eş anlamlılık konusunda yapılan tanımlardan yola çıkarak bu anlam olayının ödünçleme yoluyla meydana gelebileceği gibi, dilin kendi kelimelerinin yıllar içinde farklı bağlamlarda kullanımı sonucu aynı göstergeye işaret edebilecek duruma geçmesiyle de meydana gelebileceğini söylemek mümkündür (Özden 2014: 161). Genellikle bir eş anlamlılıktan bahsedebilmek için, her iki kelimenin aynı durum ve bağlam içinde birbirinin yerini alması beklenmektedir. Görevdeş olma durumu da benzer şekilde aynı yapı içinde iki unsurun nöbetleşe kullanımıyla bağlantılıdır. Bu noktada karşılaştırılan iki bağlaçın görevce eş değerlik kazanmaları söz konusuysa, dilde neden biri diğerine gereksinim duyacak şekilde yer açmaktadır sorusunu akla getirmektedir.

Eş anlamlılık konusundaki tartışmalarda karşıt görüşler konunun bütünlüklü görülmesi için çözüm üreticidir. Farklı sesbirimlere sahip biçimbirimlerin anlamlarının da farklı olacağını, gerçekte hiçbir eş anlamlılığın olamayacağını savunan Bloomfield’e karşılık Ullmann (1972: 141), en ufak bir değişiklik olmadan bütün bağlamlarda

² Karaağaç, ‘*ile*’nin cümleyi bağlama işlevine işaret etmekle birlikte, bu tespiti için göstermemiştir.

birbirinin yerini alabilen, tamamen eş anlamlı kelimelerin de olabileceğini söyler. Ullmann'la benzer fikirleri paylaşan Aksan'a göre (1999: 78-79), Türkçede eş anlamlılık hem başka dillerden alınmış kelimeler hem de Türkçe kelimeler arasında uzun bir zaman dilimi sonucu ortaya çıkabilir. Türkçede *ve*'nin yerleşmesinin ardından *ile*'nin bağlaç olma özelliğini kazanması bu gelişmenin sonucudur. Öte yandan, iki bağlaç arasında bu makaleyle işaret edilecek kullanım farklarının doğuşu, yine onların zaman içerisindeki değişik yer ve bağlamlar içinde bulunmalarından kaynaklanmıştır. Bir dilde eş anlamlı kabul edilen kelimeler arasında anlam ayrılıkları olabileceğini göstermeye çalışan W. E. Collinson dokuz tip farklılık tespit ederken, Ullmann (1972: 141-142) onları bilişsel, duygusal ve çağrışımsal farklılıklarla yeniden sınıflandırır. Bu gibi sınıflandırmalar, özellikle bağlaçlar gibi eş anlamlı/ eş görevli gösterilen ögeler arasında daha titiz bir karşılaştırma yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türk dili araştırmalarında birbiriyle ilişkilendirilen *ve ~ ile* bağlaçlarının böylece ayrılan yönlerinin göz ardı edildiği söylenebilir.

Bıçimbirimlerin işlev ve anlam özelliklerini belirgin şekilde gözlemlemenin bir yolu karşılaştırmalı dilbilim araştırmalarından yararlanmaktır. Bu konuyla ilgili olarak Türkçeyi merkeze alan ve Türkçedeki dil unsurlarını öteki dillerle karşılaştıran araştırmalar eş anlamlılık/ eş değerlik bağlamında incelenen bağlaçların kesişme şekillerini görmek açısından birtakım ipuçları vermektedir. Kapsamlı bir bakış açısıyla Türkçeyi inceleyen Göksel ve Kerslake (2005), bağlaçları söz dizimindeki görev ve anlamlarına göre değerlendirirken bu incelemeye konu olan *ve*'ye de yer verirler. Bu araştırmacılara göre [- (y)^op] veya [- (y)ArAk] zarf-fillerinin bağlayıcılık işlevinin açtığı boşluktan Türkçeye yerleşen ve ilgili eklerle oluşmuş söz dizimsel yapıların yerini alabilen bu bağlaç, birçok ögeyi çeşitli şekillerde bağlama işlevi barındırır (Göksel ve Kerslake 2005: 441). Türk dil bilgisi araştırmalarında *ve*'nin yerli eş değeri olarak kabul edilen *ile*'yi değerlendiren Göksel ve Kerslake (2005: 441), bu konuda iki bağlacın kesişen yanları kadar ayrılık taşıyan söz dizimsel yönleri olduğuna göndermede bulunur. Sıralı cümleler arasında ortak ögeyi tekrar etme gerekliliğini ortadan kaldırmak için *ve*'nin uygun yapıyı hazırladığını saptarlar. Karşılaştırdıkları *ile* bağlacınınsa bu işlevi yerine getirememesinin iki bağlaç arasında en tipik ayrım olduğunu göstermeye çalışırlar (Göksel ve Kerslake 2005: 460). Araştırmacılara göre, *ile*'nin cümleleri bağlama işlevi taşıması, *ile*'ye oranla *ve*'yi daha özerk hâle getirmektedir (Göksel ve Kerslake 2005: 460).

Cümleleri bağlamak yanında, *ve*'nin sıralanan ögeler arasındaki yapısal ilişkiyi oluşturma şekline bakan Göksel ve Kerslake (2005: 457-458), bu bağlacın çokluk, aitlik, ilgi hâli vb. eklerle çekimlenen isimler arasında tekrarı önlemek üzere eksiltiden yararlanabildiğini örnekler. Onun yapısal yönünü *ile*'yle karşılaştırarak Türk dili araştırmalarında değinilmeyen birtakım yapısal ayrılıklarını bilim çevreleriyle paylaşır. Buna rağmen iki bağlacın ögeler arasında birleştiricilik durumunun semantik yapıyla bağı, hangi öğeleri anlamca nasıl birleştirdiği gibi sorulara bu araştırmayla cevap verilmez. İki bağlaç arasında eş değerlik durumunu karşılaştırmak için sadece yapısal değil, yapıyla beraber semantik alana bakmak bütünlüklü bir karşılaştırmının gereğidir. Bu makaleyle konunun daha geniş bir perspektiften değerlendirmesi yapılacak; karşılaştırılan bağlaçların ögeleri ilişkilendirerek veya birbirlerinden ayırarak birleştirme şekillerine bakılacak, bugüne değin işaret edilmeyen yönleri hakkında bulgular sunulacaktır. Sağlıklı verilerin elde edilebilmesi için ilk basamakta ilgili

bağlaçların tarihî lehçelerdeki gelişim evreleri hakkında bilgi verilecek, ilişkiye geçme süreçleri aydınlatıldıktan sonra günümüzdeki durumlarına ait bulgular tartışılacaktır.

III. Tarihî Türk Lehçelerinde *ve* ~ *ile* Bağlaçları

İlk Türkçe yazılı belgelerde kullanımına rastlanmayan *ve*'nin işlevlerine kısmen *takı* örneğinde rastlamak mümkündür. Köktürk metinlerinden itibaren kullanımı devam eden *takı*, sıralama ve bağlama işleviyle *ve*'nin Türkçeye yerleşmesine bir nevi kapı açar. İlgili biçimbirimin bağlama işlevini görmek açısından şu örneklerle bakılabilir:

- **Köktürk Sahası:**

“y[(a)g]uk (e)l : (e)rs(e)r : (a)nç(a) t(a)kı : (e)rig y(e)rte irs(e)r (a)nça : (e)r(i)g y(e)rte” [*Yakin memleket olduğundan ve yine erişilir yerde olduğundan böyle erişilir yerde...*] (Költigin Yazıtı, Güney Yüzü: 13; Tekin 2006: 22)

- **Uygur Sahası:**

“*amtu eçim taluyka barıp erdini kelürser takı ağırlıg bolgay men takı ucuz bolgay men tep sakıntı*” [*“Şimdi, ağabeyim okyanusa gider ve mücevheri getirirse, daha da çok beğenilecek; bense daha da çok horlanacağım” diye düşündü...*] (*İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, XXIX: 1-5; Hamilton 1998: 25)

- **Karahanlı Sahası:**

“*Kişi edgüsündin kelir edgülik yigü içgü mingü takı kedgülik*” [*İyi insanlardan yiyecek, içecek, giyecek ve binecek konusunda ancak iyilik gelir.*] (Kutadgu Bilig 2439; Arat 1999: 258)

Türkçede *ve*'nin Yerleşme Süreci

Köktürk ve Uygur devrelerinde kullanımı bulunmayan *ve*'nin ilk örneklerine kısmi şekilde Karahanlı devresi eserlerinde rastlanır. Bilindiği gibi Karahanlı Türkçesi, Arap diliyle ilk yoğun temasın yaşandığı dönemdir. Buna rağmen, Dîvânü Lugâti't- Türk'te *ve*'ye ilişkin kayıtların bulunmaması henüz halk diline ilgili bağlacın yerleşmediğini düşündürmektedir. Söz varlığı açısından Türk dili tarihinin en hacimli eserlerinden olan Kutadgu Bilig'de manzum şekilde tertip edilmiş ana metinde bu bağlaca rastlanmamaktadır. Mensur ön sözde geçen birkaç adet örnekse metne sonradan giren eklemeler olarak yorumlanabilir:

“*A2/1 hamd u sipas ü minnet ve öküş ögdi tengri azze ve celleka kim...*” [*Hamt, şükür, minnet ve sonsuz övgüler, Aziz ve Celil olan Tanrı'ya ki...*](Arat 1999: LXI)

“*A2/12-13 ...yahşı azıtrak turur çin ü maçin alimleri ve hakimleri kamug ittifak boldular...*” [*Çin ve Maçin alimlerinin tümü (bu kitap) çok kutsaldır diye birleştiler.*] (Arat 1999: LXI- LXII)

Karahanlı Türkçesinde henüz tam bir yerleşme göstermeyen *ve*'nin işlev ve anlamını önceki yazı dillerinde olduğu gibi *takı* karşılamaya devam eder. İlgili kelime kuvvetlendirme işleviyle edat olarak kullanımının yanı sıra cümle ve kelimeleri sıralamak üzere bağlaç fonksiyonu kazanır.

Karahanlı Türkçesinin devamı olan Harezmi ve Altın-Orda sahasında, çeviri eserlerle beraber *ve* bağlacının *ve*, *vu*, *vü*; *u*, *ü* biçimlerinde kullanım sıklığı giderek artar. Nesir dilinde *ve* biçiminde kullanılan bu bağlacın *Nehcü'l-Feradis*'te kelime ve kelime gruplarını sıralama işlevinde birbirine bağladığı; cümleler arasında bağlayıcı görevini kazandığı gözlemlenir:

“...*Tañrı te'âlâ bu kitabı cem' kılğan Âsî ve câfi kulını yarlıkagay...*” [Yüce Tanrı, *bu kitabı toplayan asi ve eziyet etmiş kullarını affedecek.*] (Nehcü'l-Feradis, 3-1; Zülfikar ve Tezcan, 1995)

...*takı bu mazlûmga bergeyler; ve eger hasanâtı bolmasa, bu mazlâmnûñ yazuklarını ol zâlimka yüklegeyler. [...bu mazluma verecekler, ve iyilikleri, hayırlı işleri yoksa, bu mazlumun günahlarını o zalime gönderecekler.]* (Nehcü'l-Feradis, 390-2; Zülfikar ve Tezcan, 1995)

Harezm sahası ve devrin diğer tarihî lehçelerinde ve bağlacının yerleşmesinde yukarıda da değinildiği gibi, *takı* etkili olmuştur. Nitekim, *Nehcü'l-Feradis* gibi devrenin tipik dil özelliklerini yansıtan kaynak eserlerinde *takı*'nın hem sıralı cümleler arası bağlayıcı hem de kelimeler arası birleştirici rolü *ve*'nin Türkçeye yerleşme sürecini kolaylaştırmış; devam eden evrede *takı* kullanım alanını ve sıklığını yitirirken, *ve* günümüzdeki kullanım alanını kazanacak şekilde yaygınlaşmıştır:

“*Abâ Bekr Razhâ kirdi takı oturdu*”. [Ebübekir girdi ve oturdu.] (Nehcü'l-Feradis, 123-6; Zülfikar ve Tezcan 1995)

“*Bizke yıllık mâl beriñ takı ol töreñiz üze turuñ*”. [Bize yıllık mal verin ve kendi düzeninize göre yaşayın.] (Nehcü'l-Feradis, 139-9; Zülfikar ve Tezcan 1995)

Kıpçak, Harezm, Çağatay ve Eski Oğuzca (Eski Anadolu Türkçesi) sahaslarında tutarlı şekilde *ve* bağlacının temel işlevi, cümle ve kelimeleri bağlamak; karşıt yahut yakın anlamlı kelimeleri bir araya getirmektir. Böylece cümlenin gelişen yapısı içinde bu bağlacın yerleşebilecek bir alan bularak her sahada yayıldığı anlaşılmaktadır.

Verilen bilgiler özetlenecek olursa, Türkçenin İslâm dairesine girdikten sonra söz varlığına yerleşen *ve*, Arap-Fars dilleri kaynaklıdır. Arapça sıralama edatı *ve*'yle Farsçada şekillenen sıralama edatı ‘*u*’ Türkçeye geçtikten sonra birbirleriyle karıştırılmış; ses uyumlarına göre ‘*ve*; *vu*, *vü*, *u*, *ü*’ şekilleri ortaya çıkmıştır. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış nesirde *ve*; nazımda, bağlama grubu oluşturan kelime grupları arasında ‘*u*, *ü*, *vu*, *vü*’ kullanılmıştır. Nazım dilinde ünlüyle biten kelimelerden sonra ‘*vu*, *vü*’, ünsüzle biten kelimelerden sonraysa ‘*u*, *ü*’ tercih edilmekte, vezin gereği birtakım değişmelere de başvurulabilmekteydi. Osmanlı Türkçesinden sonra, ilgili bağlaçtaki çok şekillilik *ve*'den yana sonlanır. ‘*Gül ü bülbül*’ benzeri klişeleşmiş yapılarla diğer kullanımlar varlığını korur (Ergin 1999: 352).

Türkçede *ile*'nin Kullanım Süreci

Türk dili tarihinde ilk kez Köktürk kitâbelerinde varlığına rastlanan *ile*'nin bağlayıcı rolü oldukça sınırlıdır. Sıralama edatları başlığı altında *ile*'ye değinen Ergin, aslında bu kelimenin son çekim edatı (ilgeç) olduğunu, sonradan bağlama işlevini kazandığını belirtir (Ergin 1999: 353). Kelimenin bağlama işlevini nasıl ve ne zaman kazandığı hakkında açıklayıcı bilgilere yer vermez.

Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Çağatay sahası eserlerinde *birle* yahut daha az rastlanan *bilen* biçimleriyle kullanımı devam eden *ile*'nin bağlayıcılık işlevinden söz etmek için henüz çok erkendir. Bu yazı dillerinde *ile*, vasita işlevini sürdürürken yalnız hâldeki isimlerle ilgeç öbeği oluşturmakta; benzerlik veya beraberlik anlatmaktadır. Bu biçimbirimin bağlaç olma süreci Eski Oğuzcayla başlar. Eski Oğuzcanın yazı dili olarak gelişmeye başladığı evrede, çevirilerin de etkisiyle *takı* > *dahi*'nin araladığı boşluktan iyice yerleşen *ve*, birçok bağlam ve durumda *ile/ilen* bağlacıyla nöbetleşe kullanıma açık hâle gelir. Buna rağmen Eski Oğuzcanın tipik özelliklerini yansıtan

birçok manzum ve mensur metin örneğinde nöbetleşerek kullanımı başlayan *ve ~ ile* bağlaçları hâlâ tam bir işlevsel örtüşme içinde değildir.

Dede Korkut Oğuz-nâmeleri'nde her iki kelime de işlek olmasına rağmen aynı durum ve bağlam içinde birbirlerinin yerini alacak şekilde tamamen yakınlaşmadıkları anlaşılmaktadır. Oğuz-nâmeler'de geçen kimi manzum parçalarda iki bağlacın iki ayrı kelimeyi birbirine bir arada bağlamasına rağmen değişmeceli kullanımları seyrektiler. Yaklaşan yanları bağlayıcılık işleviyle sınırlanan bir örtüşmedir. Anlamca ayrı duruşları belirgindir:

“*Hasan-ile Hüseyinün hasreti su*

Bağ ve bostanun ziyeti su

‘*Âyişe ile Fâtımanun nigâhi su*’ [*Hasan ile Hüseyin’in hasreti su/ Bağ ve bostanun ziyeti su/ Aysel ile Fatma’nın nazar ettiği su*] (Dede Korkut, Dresden Nüshası: 45, 4-6) (Ergin 2004: 101)

Yukarıdaki örnekte iki adı birbirine bağlama işinin sadece *ile* bağlacına bırakıldığı anlaşılıyor. Benzer tutum, Dede Korkut metninin genelinde de yaygındır:

“*Hasan-ile Hüseyin iki kardaş bile görklü*” [*Hasan ile Hüseyin, iki kardeş birlikte güzel.*] (Dede Korkut, Dresden Nüshası: 6, 4-6) (Ergin 2004: 75)

“*Şah Hasan-ile Hüseyinün bişigi ağaç*” [*Şah Hasan ile Hüseyin’in beşiği ağaç*] (Dede Korkut, Dresden Nüshası: 56, 12) (Ergin 2004: 109)

Kişi ve yer isimleri dışında birbirine sürekli bağlanan iki isim unsuru için de genellikle aynı bağlaç tercih edilmiştir:

“*Kara bulut didüğün senün devletiündür, kar ile yağmur didüğün leşkeriündür*” [*Kara bulut dediğin senin devletindir, kar ile yağmur dediğin askerindir.*] (Dede Korkut, Dresden Nüshası: 43, 7-8) (Ergin 2004: 109-100)

“*Kar ile yağmur yağanda er gibi turan*” [*Kar ile yağmur yağdığında er gibi duran...*] (Dede Korkut, Dresden Nüshası: 45, 12) (Ergin 2004: 100-101)

“*Kar ile yağmur yağanda çakmaklu çoban*” (Dede Korkut, Dresden Nüshası: 47, 6) (Ergin 2004: 109-103)

Bağlama fonksiyonunu beraberlik anlamıyla birleştiren *ile*, böylelikle birbiriyle ilintili iki adı bir araya getirmektedir. Nitekim, örnek verilen üstteki metin parçalarında yağmurun karla birlikte yağması; iki kardeşin beraber anılması için *ve* bağlacının *ile* gibi tamamlayıcılığı bulunmamaktadır. Benzer örneklere Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Zelihâ metninde, Süheyl ü Nevbahâr'da da rastlanır:

“*Yûsufi satan hoca dahı gelür*

Kırk oghyla kendözini kul kılır” [*Yusuf'u satan hoca da gelir/ Kırk oğluyla kendini (ona) kul yapar*] (Yûsuf u Zelihâ, 30a, 853) (Yıldız 2008: 264)

Diğer taraftan Süheyl ü Nevbahâr ve devrenin birçok eserinde beraberlik anlamı bulunmayan öğeleri, her iki bağlacın da nöbetleşerek bağlayabildiği de gözlemlenir:

“*Görüp anı tağ ile taş ağıladı*

Felekte ay ile güneş ağıladı” [*Onu görünce dağ ile taş ağıladı/ Gökte ay ile güneş ağıladı*] (Süheyl ü Nevbahâr, 803) (Dilçin, 1991: 247)

“*Sabâh olıcak çünkü kaldırdı baş*

Güneş nûr ile toldt hep tag u taş” [Sabah olunca kalktı/ Güneş, tüm dağ ve taş nurla doldu](Süheyl ü Nevbahâr, 1605) (Dilçin 1991: 247)

“Anı bir bilür **aslan ile geyik**

*Aña fikr ider **kumrî vü ügeyik” [Aslan ile geyik onu tanır/ Kumru ve üveyik ona danışırđı] (Süheyl ü Nevbahâr, 87) (Dilçin 1991: 200)***

Üstte verilen örneklere rağmen aynı kelimeleri birbirine bağlayan ya *ile* bağlacı ya da *ve* bağlacıdır. Bu da bağlanılacak kelimeler arasındaki bağdaşturmaya, yakınlığa göre iki kelime arasında belirli bir seçimin yapıldığını; dolayısıyla iki kelime arasında anlam ve işlev ayrımı olduğunu da düşündürmektedir.

Ölçünlü dilde *ve* bağlacı iki kelime veya kelime öbeğini birbirine bağlarken her iki kurucu yalın, yönelme, bulunma, ayrılma ve ilgi hâlinde çekimlenebilir. Buna karşılık *ile* bağlacıyla çekimlenen kuruculardan sadece sağa dallanan parça çekime girer. Eski Oğuzcanın yazı dili olarak geliştiği dönemde, bu türden ayırıcı kullanımların başladığı Süheyl ü Nevbahâr’da taranan kimi örneklerde gözlemlenmiştir:

“*Ki taglar arasında vü mişede*

*Budaglarda **fikr ile endişede” [Dağlar arasında ve meşelikte/ Çocuklar (için) endişede] (Süheyl ü Nevbahâr, 86) (Dilçin, 1991: 200)***

“*Güneşde vü gölgede dünin günin*

Gülüñ sohbetine çü tutdı yönin” [Gece gündüz güneşte ve gölgede/ Gülüñ sohbetine yönünü tutunca] (Süheyl ü Nevbahâr, 4594) (Dilçin 1991: 506)

“*Güneş **alnına vü kaşına hilâl***

*Kul oldı vü agzı yarına zülâl” [Güneş **alnına ve kaşına hilâldir/ Onun için tatlı diline kul oldu] (Süheyl ü Nevbahâr, 106) (Dilçin 1991: 202)***

Ölçünlü dilde isimlerin yalın; zamirlerin genellikle ilgi hâliyle çekimlerinden sonra kullanılan *ile*, bir bakıma kullanım alanını bu şekilde sınırlamaktadır. Bu özelliğini tarihi lehçelerde de koruyan ilgili kelime, genellikle iki kurucuyu birbirine bağlarken ilk ögeyi (sola dallanan kurucuyu) yalın hâlde kullanıma zorlar. Birliktelik, beraberlik, vasıta anlamlarını sürdüren *ile* bu hâliyle bağlama işlevini kazanmasına rağmen *ve* bağlacının kelime grubu kurmada yapıcı bağlama biçimlerini tamamen üstlenemez.

Eski Oğuzcada *ve* bağlacı kelime ve kelime öbekleri dışında, gerek manzum gerekse mensur eserlerde cümleleri birbirine bağlayabilmekte, sıralı cümleler kurabilmektedir. Buna karşılık *ile*’nin söz konusu işlevi geliştiremediği anlaşıyor.

“*Anuñçün ki bine vü göge aga*

Anuñ vasfi hoz akla nite sığa” [Bu sebeple (Burak’a) bindi ve göklere yükseldi/ Onun nitelikleri akla nasıl sığar!] (Süheyl ü Nevbahâr, 134) (Dilçin 1991: 203)

IV. Ölçünlü Dilde *ve ~ ile* Bağlaçlarının Kesişmeleri/Ayrılıkları

Ölçünlü dilde kullanım sıklığı giderek artan *ve* bağlacı genellikle iki veya daha fazla kelimeyi, kelime öbeğini yahut cümleyi birbirine bağlamak üzere görev üstlenir. Cümleleri bağlarken sebep-sonuç, sıralama gibi değişik ilişkiler kurar (Karahan 2007: 87). Böylesi geniş bir alanda kullanımı olan *ve*’nin kullanıldığı yer ve bağlama göre bağlayıcılık şekli; cümleye veya bağladığı öğelere kattığı anlam değişiklik gösterir. İlgili bağlaç iki cümleyi birbirine bağlarken hem eş değeri gösterilen *ile*’nin barındırmadığı bir işlevi yerine getirir hem de kip ve şahıs açısından bağdaşık olan sıralı cümlelerin kuruluşuna kapı aralar:

“Kısa, kara mantodan olacak –biraz da ışığın etkisiyle, çünkü ben hâlâ gölgedeydim, o hâlâ güneşteydi- büsbütün ak ve düzgün görünüyorlardı.” (Adnan Özyalçın, “Sur”, s. 12)

“Doğrulmadı, yalnız gözlerini açtı ve kırık bir sesle sordu.” (Ferit Edgü, “Kanca”, s. 39)

“Annem, bir süre sonra beni uyudu sanıp yavaşça yataktan çıktı ve anneannemin yatdığı koltuğa gitti.” (Nursen Duruel, “Geyikler, Annem ve Almanya”, s. 87-88)

Sıralanan ilişkili kelime veya kelime öbekleri arasında bağ kurma işlevini üstlenen ve, son kurucuyu önceki ögelere bağlayarak her unsur arasında eksiltiyeye dayalı bir köprü oluşturur. Ölçünlü dilde eş değeri gösterilen *ile*'ninse cümleler arasında bağlama işlevi yoktur. İki biçimbirimim en önemli ayrılıkları da bu yönüyle ortaya çıkmaktadır:

“Hayır, buraya uyumak, dinlenmek ve dinlemek için geldim.” (Ferit Edgü, “Kanca”, s. 50)

“Sonra yavaş yavaş iri kayalar, kayaların altında yatan durulanmış çakıl yol, altın kumun düzgün yatağı ve binlerce yılın uçsuz deniziyle göğü kendini gösterdi.” (Adnan Özyalçın, “Sur”, s. 20)

İki kurucu ögeyi birbirine bağlarken ve bağlacı her kurucunun da ismin belli hâllerinde eklerle çekime girmesine izin verebilirken, aynı bağlayıcılığı sürdüren *ile*, sola dallanan kurucunun hâl çekiminde eksiltiyeyi zorunlu kılar:

“Simitçiyle birlikte kapı kapı geziyor, yöresini saran çocuklara, elektrikçinin çırağına, pantolonları **kireçten ve boyadan** geçilmeyen inşaat işçilerine simit satıyor...” (Mustafa Balel, “Anacık”, s. 138)

“Böylece Menekşe de, Güleser gibi **annesinden ve halasından** bir yığın şey öğrenmişti.” (Mustafa Balel, “Anacık”, s. 139)

“**Yağmuru ve soğuğu** arkamda bırakıp merdivenleri ağır ağır iniyorum.” (İbrahim Yıldırım, “Prag Öğrencisi”, s. 226)

Üstteki örneklerde değiştirim *ile* bağlacının aynı çekimdeki kurucular arasına girişine izin vermez. İlk kurucuyu eksiltiyeye belirtme hâline (sıfır morfemle] zorlayan *ile*, bu yönüyle ilgeç olarak kullanımına ait birtakım özellikleri sürdürür. Bilindiği gibi bu biçimbirim ilgeçken isimlerin yalın, zamirlerin de genellikle ilgi hâli çekimine girmiş yapılarıyla öbek oluşturur.

Ayırma ve belli hâllerde birleştirme işlevi için nöbetleşe kullanılan bu bağlaçlar, birlikte kullanıldıklarında öteki cümle yön verenlerine göre değişik bağdaşıklıklar meydana getirebilirler. Birleştirme işlevini sürdüren ve bağlacı, aynı cümle içinde *ile*'yle birlikte işlevi taşırken ve anlamca birliktelik, *ile* ise ayrılık fonksiyonu kazanabilir:

1. “Marketten aldığı **süt, peynir ve ekmeği** dolaba kaldırdı.”
2. “Marketten aldığı **süt ile peyniri ve ekmeği** dolaba kaldırdı.”
3. “Marketten aldığı **süt ve peynir ile ekmeği** dolaba kaldırdı.”

Örneklerinde, /1/ numaralı örnek her üç nesnenin birlikte yahut ayrı ayrı dolaba kaldırıldığını ifade ederken /2/de “ekmek”; /3/te ise “süt” diğer ikisinden ayrı tutularak ilgili eyleme bağlanmıştır.

Kelime grubu dizilişinde tek bir tamlananı birden fazla ortak tamlayana bağlayabilen ve bağlacı, eksiltiyeye dayalı sahiplik ilişkisi kurar; öğeleri kendi içinde

gruplandırıp birleştirir. İncelemeye konu olan *ile*'nin de benzer işlevi olmasına rağmen, *ve* yapıcı tamlayan öğelerin ilgi hâli durumuna girmesine kapı aralar. Tamlayan kurucuların *ile* vasıtasıyla bağlı olduğu hâllerde ancak ikinci kurucu öge grubu temsilen ilgi hâline geçebilir:

“*Ablamın ve Gün'ün annesinin merdivenlerden çıkışı.*” (Ferit Edgü, “Kanca”, s. 51)

“*Gülün ve bülbülün yittikleri yerden gelen çığlıklarıdır.*” (Sevinç Çokum, “Tarifsiz Bir Sesin Hikâyesi”, s. 107)

“*Buralarda doğanın ve zamanın kendine özgü bir ritmi vardır.*” (Erendiz Atasü, “Bahçıvan”, s. 174)

Ortak tamlayanları birbirine bağlayabilen ilgili bağlaçlar aynı tamlayanla ortak tamlananları da birleştirebilir. Bağlama işlevi açısından değiştirmeye açık alan bu gibi örneklerde yapı-anlam örtüşmesi sağlanabileceği gibi, tamlanan içine giren kelimelere göre semantik ayrılık da yaşanabilmektedir:

“*Biçimi bir çınar yaprağını, rengi ve dokusu ise çiğ sığır etini andırıyordu.*” (Sulhi Dölek, “Leke”, s. 183)

Verilen örnekte yapı ve anlam açısından değiştirimle “rengiyle dokusu” şeklinde dönüşen cümle bir kayba; anlam sapmasına uğramamaktadır. Buna rağmen şu örnekte birleştirme görevi ortaklaşan ilgili bağlaçlar semantik bir ayrılığı ortaya çıkartmıştır:

“*Kâmil'in kızı ve küçük kardeşi Kıbrıs'a tatile gitti.*”

“*Kâmil'in kızıyla küçük kardeşi Kıbrıs'a tatile gitti.*”

“Gitme” eylemi ilk örnekte birlikte veya ayrı ayrı adı anılan özneler tarafından yapılabilirken, ikinci örnekte gitme işi iki özne tarafından beraber yapılmıştır; tatile gidişlerini birbirlerinden bağımsız şekilde yorumlamak güçleşmektedir.

Belirtisiz isim tamlamalarında, ortak tamlanan iki ayrı tamlayana genellikle *ve* vasıtasıyla bağlanabilir. Bu tür bağlayıcılık işlevini taranan örnekler *ile*'nin sınırlı şekilde sağladığını göstermiştir:

“*Kredili alışveriş yaptığım firmalar dışında bayram ve yılbaşı kartı gönderen de olmaz.*” (Cemil Kavukçu, “Yalnız Uyuyanlar İçin”, s. 243)

Sıfat tamlamalarında iki ayrı niteleyeni bir araya getirebilen *ve*, böylece ortak özellikleri buluşturarak bir ad veya ad öbeğinin niteliklerini birleştirebilmektedir. Benzer bir işlev *ile* örneği için de geçerli olmasına rağmen, her durum ve bağlamda *ile*'nin bunu sürdürmediği taranan fişler sonucu ortaya çıkmaktadır:

“*Sapları ince ve tüylü, yapraklarının dibi dikenli bitki. Çiçekleri sapsız ve başak şeklinde topludur; çoğu zaman kömeç hâlinde çıkan pembe, beyaz, sarı renkte olan bu çiçekler ipek ponponları andırır.*” (Burhan Günel, “Küstümçeği”, s. 178)

“*Ağır ve acı bir bedeldi bu.*” (Erendiz Atasü, “Bahçıvan”, s. 174)

“*Yağmur dinmişti. Cılız ve güçsüz son damlacıklar, cama çarpıp dağılıyorsa da önemli değildi.*” (Mustafa Balel, “Anacık”, s. 133)

Seçilen son örnekte “*cılız ve güçsüz*” niteleyenlerini yapıcı *ile* de bir araya getirebilme işlevi taşınmasına rağmen, anlamca farklı bir yapılanma ortaya çıkar. Birleştirici olan *ve*'nin karşısında *ile*, dilbilimsel “*değiştirime*” izin vermekte; semantik olarak ayırıştırmaya yol açmaktadır. Konunun daha net anlaşılması açısından şu iki örnek üzerinde durulabilir:

Cılız ve güçsüz çocuk

Cılız ile güçsüz çocuk

İlk örnekte “*çocuk*” niteleneni her iki özelliği de kendi üzerinde toplayabilmesine rağmen, ikinci örnekte “*çocuk*” niteleneni sadece “*güçsüz*” olma durumunu üzerine alabilmektedir. Birleşen niteliklerden “*cılızlık*” zikredilen “*çocuğa*” değil, adı anılmayan ikinci bir şahsa (cılız çocuk ile güçsüz çocuk/ cılız adam ile güçsüz çocuk vb.) aittir. Buna karşılık “*kırmızı ve mavi kazak ~ kırmızı ile mavi kazak*” örneklerinde durum değişmiştir. Eksilti sonucu birbirine bağlanan iki ögenin açılımı yapılmıca “*kırmızı kazak ve mavi kazak; kırmızı kazak ile mavi kazak*”, her iki bağlacın nöbetleşe kullanıma açık oldukları; dolayısıyla yapı, işlev ve anlamca birbirlerine iyice yaklaştıkları söylenebilir. Ancak, böyle yapılarda birleştirilen iki ayrı niteleyen iki ayrı niteleneni temsil eden ortak ögeye bağlanır.

Sıfat tamlaması kuruluşundaki kimi söz dizimi yapılarında eylemin yapılışı veya oluşu açısından niteleme işlevi kazanan sıfat-fiil öbeği içinde, iki yahut daha fazla özellik ve bağlacıyla bir araya getirilebilir. Bu gibi söz dizimsel yapılarda, *ile*'nin birleştirici işlevi, bağlayıcılığı yoktur:

“*Sundurmalarla sokağa ve bahçenin iki yanına doğru genişletilmiş olan bu ev öylesine eskiydi ki ne zaman şiddetli bir rüzgâr esecek olsa, uçu uçacak diye bekliyordum.*” (Mustafa Balel, “Anacık”, s. 136)

“*Ben inip karanlığa karşıyım deyinceye kadar çekimin bitmesi, Ajda'nın ve öteki sanatçıların çekip gitmesi her an mümkündü.*” (Mustafa Balel, “Anacık”, s. 144)

İkilemeler arasında ve bağlacı anlamı pekiştirme görevi üstlenebilir, oysa *ile* ikilemeler arasında kullanılabilen bir bağlacı pekiştirici değildir (Atabay vd. 2003: 126): *yalnız ve yalnız, aylarca ve aylarca, günlerce ve günlerce*.

Her iki bağlacın da arka arkaya sıralanan öğeleri; özellikle de vurgu vasıtasıyla sıralanan unsurları en sondaki ögeye bağlama işlevi ortaklaşabilmektedir:

“*Perdenin arasından süzülen ışıkla aydınlanan odada mavi, kırmızı, sarı, toz pembe, duman grisi ve vişne rengi yastıkların kanepede gelişigüzel bir sırayla dizildiğini gören yorgun gözleri, umutsuzca yeniden kapandı.*”

Ortak özne veya nesnelere birbirine bağlama konusunda şekil ortaklığı bulunan iki bağlacın, ilgili cümle öğelerini bağlarken taşıdıkları ortaklık anlama aynı şekilde yansıyamamaktadır:

Ali ile Ayşe Lefkoşa'ya gitti.

Ali ve Ayşe Lefkoşa'ya gitti.

Yukarıda verilen iki cümlede şekil itibarıyla *ve ~ ile* birbirlerinin yerini alabilecek bir görünüm arz etmiştir. Oysa, cümlelerin anlam derinliğine inilince ilk örnekte işi yapan Ali ve Ayşe; eylemi birlikte, bir arada gerçekleştirmektedir. İkinci cümledeyse *ve* bağlacı, gitme işini Ali ve Ayşe'nin birlikte yapması zorunluluğundan çıkartmıştır. Ali ve Ayşe'nin ortak durumları Lefkoşa'ya gitmeleridir. Bu gitme işi ayrı ayrı yerine getirilebileceği gibi birlikte de yapılmış olabilir. “*Bal ile kaymak yenir ama her keseye göre değil*” atasözünde kaymak balla birlikte yenen bir unsur olarak gösteriliyor. Atasözünün anlam derinliğinde ikisinin ayrı ayrı yenilmesi sonucu çıkarılmayacağı için günlük dilde *ve* bağlacı atasözünün yapısı içine sokulamamaktadır. Bilindiği gibi atasözlerinin varyantlaşması sırasında atasözünü bozmayacak yakın anlamlı/ bağlantılı kelimeler nöbetleşebilir. Birbirinin yerini almaya uygun görünen iki kelimenin bu

atasözünde nöbetleşmeye izin vermeyişi işlev bakımından birleşebilecek öğeler arasında kesin bir anlam ayrılığı olabileceğine işaret eder. “*Kedi ile köpek gibi*” deyimindeyse *ile* bağlacının birliktelik, beraberlik anlamı tamamen kaybolmuştur. İki zıt unsuru ayırmak için *ile*'ye görev yüklenmiştir. Benzer kullanım “*Şap ile şeker bir değil*” atasözünde de devam etmiştir. Böylece *ile*, belli hâllerde de ayırıcılık işlevi kazanırken tersi şekilde *ve* bir araya getirme şeklinde dönüşüm yaşayabilmektedir.

Ölçünlü dilde yüklem zaman, sıklık ve miktar gibi açılardan şekillenmesini sağlayan cümle kurucularını *ve* bağlacı birleştirerek tek çatı altında toplayabilir. Aynı işlevi devam ettirebilen *ile*, her durum ve bağlamda bunu sağlayamamaktadır:

“Gittikten sonra *uzun süre ve sık sık* mektuplar yazdı.” (Fezla Hepçilingirler, “Dikenli Terlikler”, s. 192)

Belirlenen örnekte değiştirimle cümleye eklenen *ile* tek bir tümleş altında birleşen “*uzun süre - sık sık*” kurucularını ayırmakta; yüklemi iki ayrı tümleşle şekillendirmektedir.

Fiilimsi grupları arasında bağlayıcılık, birleştiricilik işlevi *ve* bağlacına özgüdür; *ile* genellikle fiilimsilerin birbirine bağlanmasına hem şekil hem de anlam açısından uygun bir görev genişlemesine uğramamıştır:

“*Arabadakiler kadının kendini bilmeyecek derecede sarhoş olduğunu ve evine götürdüklerini söylediler önceleri.*” (Mahir Öztaş, “Korku Oyunu”, s. 255)

“*Geceleyn geç vakte kadar dolaştığı ve çok üşüdüğü için çiğnerleri su toplamıştı.*”

“*Çok çalışan ve işini doğru yapan herkes mesleğinde başarı elde edebilir.*”

Her iki biçimbirim de birleştirici işleve sahip olmasına rağmen taranan fişlerde, bağlanan unsurlar arasındaki bağdaşıklıkla göre aralarından tercihlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde, *ile*'nin niteleme işleviyle sıralanan unsurlar arasında bağlayıcılığı tercih edilmemektedir:

“*Dinlenmiş, temiz yüzlü, kaygısız ve oldukça genç bakışlar...*” (Mahir Öztaş, “Korku Oyunu”, s. 259)

“*Bu yarı komik, yarı ürkütücü öykü hızla geçtiği belleğimden, karışık ve çözümsüz kimi başka görüntülerin eşliğinde.*” (Mahir Öztaş, “Korku Oyunu”, s. 260)

Fiilimsi öbekleri arasında bağlayıcılık işlevi olan *ve* birçok durumda isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiilin oluşturduğu iç dizgeleri birbirine bağlar. Genellikle bu birleştirici işlev *ile*'de sınırlıdır:

“*İçerden gelen çıgıllıkları duyuyorduk. Buna rağmen beklemeye ve görmeye kararlıydık.*” (Müge İplikçi, “O Yaz Hepimiz Bitlendik”, s. 343)

“*İçeriye girmeden ve yüz yüze bu konuyu tartışmadan anlaşabilmemiz mümkün görünmüyor.*”

“*Kıbrıs'a gideli ve yeni ev sahibi olah sorumluluğu iki kat arttı.*”

İsim-fiillerle oluşan iç dizgelerin *ile*'yle de bağlanabileceğini göstermeye çalışan Göksel ve Kerslake (2005: 441), verdikleri örnekte söz dizimsel olarak cümlenin *ve*'yle değiştirime kapalı olduğuna dikkat etmemiştir. Araştırmacıların konu hakkında sunduğu “*[Ahmet'in bu kitabı okuması]-yla [okumaması] arasında bir fark olduğunu sanmıyorum*” (Göksel ve Kerslake, 2005: 441) cümlesinde, şeklen cümle *ve*'ye açık olmasına rağmen anlamsal kuruluş değiştirimin önünü kapatmıştır. Sınırlı durumda, iki fiilimsiyi birbirine bağlayabilen *ile*, tezlik (*gelmesiyle gitmesi/ oturmasıyla kalkması/*

düşmesiyle kalkması vb.); örnek olarak sunulan cümlede olduğu gibi karşılaştırmaya dayanan kiplik işlevleri yerine getirmek için *ve*'de gözlemlenemeyen türden anlamları cümleyle yükleyebilmektedir.

Sonuç:

İncelemeye konu olan her iki bağlaç da ilişkilendirerek birleştirme veya öğeleri birbirinden ayırarak birleştirme konusunda kesişen tarafları kadar ayrılan yanlarıyla da mutlak bir eş anlamlılık ve eş görevlilik içinde örtüşme arz etmemektedir. Türkçede *ve* bağlacının yerleşmesinin ardından birleştirme ve beraberlik gibi anlamlarla görev üstlenen *ile*, hem sözcük türünde hem de bir araya getirdiği öğelere kattığı anlam bakımından bir nevi genişleme yaşamıştır. Buna rağmen iki cümleyi birbirine bağlama konusunda *ile*'nin cümle bağlayıcılığı olmaması, iki biçimbirim arasında mutlak bir örtüşmeden söz edilemeyeceğinin en belirgin kanıtıdır.

Eş görevlilik ve bağlamsal eş anlamlılığın ayrı kavramlar olduğu incelenen kelimeler özelinde ortaya çıkmaktadır. Çalışmaya konu olan bağlaçlar belli durumda bağlamsal bir eş anlamlılık, belli durumlarda eş görevlilik gösterse de eş değerlik durumları birçok kullanımda ortadan kalkmaktadır. Bu açıdan birçok kaynaktan birbirinin yerini alabildikleri söylenen iki biçimbirimin değerlendirilirken söz dizimindeki fonksiyonlarına bakılarak kanaatte bulunulmasının daha sağlıklı sonuçlar vereceği ortaya çıkmaktadır.

Cümleleri bağlayarak özerklik kazanan *ve*'nin, bu işleviyle *ile*'den ayrıldığını tespit eden Göksel ve Kerslake (2005), ilgili bağlacın sıralanan öğeler arasında eksiltiyeye dayalı işlevini ön plana çıkarmış, anlamsal yönlerine dair karşılaştırmalarda bulunmamıştır. Bu makaleyle eş değerlikleri sorgulanan iki biçimbirimin, anlamca birleştirme yolları karşılaştırılmış; kesişip ayrılan yönleri saptanmış, bağlamsal eş değerliklerinin hangi koşullar altında örtüştüğü belirlenmeye çalışılmıştır.

Kaynakça:

- AKALIN, Mehmet, (1998), *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: TKAE Yayınları.
 AKSAN, Doğan, (1999), *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)*, Ankara: Engin Yayınevi.
 ARAT, Reşit Rahmeti, (1999), *Kutadgu Bilig –I*, Ankara: TDK.
 ATABAY, Neşe vd. (2003), *Sözcük Türleri*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
 BANGUOĞLU, Tahsin, (2004), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK.
 DEMİR, Nurettin ve Emine Yılmaz, (2003), *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
 DİLÇİN, Cem, (1991), *Mes'ûd Bin Ahmed Süheyl ü Nevbahâr İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara: TDK.
 DOĞAN, Nuh, (2014), “Çok İşlevlilik Açısından Türkçe Edatların Söz Dizimsel ve Anlam Bilimsel Yapısı”, *Dil Araştırmaları*, S: 15, s. 105-119.
 Ebu Hayyân, (1931), *Kitâb al-İdrâk li-lisân al Atrâk* (Hazırlayan: Ahmet Caferoğlu), İstanbul: Evkaf Matbaası.
 EKER, Süer, (2003), *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
 ERCAN, Enver ve İdil Önemli, (2003), *Türk Edebiyatından Öyküler I-I*, İstanbul: İnkılâp Yay.
 ERGİN, Muharrem, (1999), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/ Yayın/ Tanıtım.
 ERGİN, Muharrem, (2004), *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: TDK.
 GABAİN, Annamari von, (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: Mehmet Akalın), Ankara: TDK.
 GENCAN, Tahir Nejat, (2007), *Dilbilgisi*, Ankara: Tekağaç Eylül Kitap ve Yayınevi.
 GÖKSEL, Aslı ve Celia Kerslake, (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge – Taylor & Francis Group.

- GÜLTEKİN, Elif, (2006), *Nehcü'l-Ferâdis'te Yardımcı Sözcükler*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- GÜNAY, Karaağaç, (2009), “Edat Üzerine Düşünceler”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, S: 5 : 157-169.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin, (1984), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- HAMİLTON, James Russell, (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev. Vedat Köken), Ankara: TDK.
- HATİBOĞLU, Vecihe, (1972), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- HENGİRMEN, Mehmet, (1998), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi.
- KARAHAN, Leyla, (2007), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ.
- KOÇ, Nurettin, (1996), *Yeni Dilbilgisi*, Ankara: İnkılâp Yayın.
- KORKMAZ, Zeynep, (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK.
- KORKMAZ, Zeynep, (2005), “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları”, **Türk Dili**, Ankara: TDK, S: 638: 118-125.
- MANSUROĞLU, Mecdut, (1955), “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, **TDAY BELLETEN**, Ankara: TDK, s. 59-71.
- ÖZDEN, Halil İbrahim, (2014), “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S: 16: 160-165.
- TEKİN, Talât, (2006), *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK.
- TİKEN, Kâmil, (2004), *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*, Ankara: TDK.
- ULLMANN, Stephan, (1972), *Semantics An Itrouction to the Science of Meaning*, Great Britain: Oxford Basil Blackwell.
- YILDIZ, Osman, (2008), *Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zelihâ Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ZÜLFİKAR, Hamza ve Semih Tezcan (1995), *Nehcü'l-Feradis-II Metin*, (Çeviriyazı: Janos Eckmann), Ankara: TDK.

